

ISSN-0354-401X

Социјална мисао

ЧАСОПИС ЗА ТЕОРИЈУ И КРИТИКУ СОЦИЈАЛНИХ ИДЕЈА И ПРАКСЕ

XXVII

јануар

јун

2020

| 1
Београд

Социјалнамисао

часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе

Часопис излази два пута годишње.

Преплата за 2020. годину 2.400,00 динара; за иностранство 50 ЕВРА

Уплата се врши на пословни рачун: **160-401741-78**, СОЦИЈАЛНА МИСАО, Београд
ПИБ 101724614; шифра делатности 22110; матични број 07504594; није у систему ПДВ-а

Појединачни примерак у продаји 1.200,00 динара

Студенти имају попуст 50%

Тираж 200 примерака

Издавач:

Издавачко предузеће СОЦИЈАЛНА МИСАО

11050 Београд, Мис Ирбијеве 56/II-10, тел. 063/297-570

e-mail: dubravka199@gmail.com, socijalnamisao@gmail.com

www.socijalnamisao.rs

Суиздавач:

Републички завод за социјалну заштиту Србије,

Београд, Теразије 34, телефон 3621-563, тел./фах 3621-569

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду,

Високог Стевана 2, телефон 218-3036

Компјутерска припрема и штампа

Чигоја штампа

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Србије број 413-00-411/2001-01 од 01. 08. 2001. године овај часопис, као публикација од посебног интереса за науку, ослобођен је плаћања пореза на промет.

Марија НЕШИЋ*

Прегледан рад

Примљено: 25.05.2020.

Прихваћено: 03.06.2020.

КЉУЧНЕ ОДРЕДНИЦЕ КОНСТРУКТА РЕЗИЛИЈЕНТНОСТИ

Корени проучавања резилијентности, као једног од представника модела позитивног развоја, везују се за изучавање успешног развоја деце у ситуацијама ризика или недаћа. У том смислу, резилијентност се представља путем успешне адаптације појединца у ситуацијама ризика. Сложеност овог конструкта довела је до његовог различитог дефинисања, операционализовања и приступа од стране бројних аутора који су се тиме бавили. Циљ рада је да сумира обимну литературу, те укратко представи фазе научног проучавања резилијентности и прикаже различите приступе у дефинисању овог конструкта. Посебна пажња посвећена је једном од савремених приступа, дефинисању резилијентности као процеса, и у оквиру тога његовом социјално-еколошком разматрању.

Кључне речи: резилијентност, позитиван развој, ризици, недаће

Увод

Модел позитивног развоја, у оквиру којег је проучаван конструкт резилијентности, појавио се као одговор на модел дефицита. Модел дефицита био је фокусиран на негативне исходе развоја, те је посматрао младе из перспективе проблема којима треба управљати. Како би се проблеми спречили, откривани су различити ризични фактори као предиктори њиховог настанка. За разлику од тога, модел

* Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Република Србија; e-mail: marija87markovic@yahoo.com

позитивног развоја посматра младе као ресурсе које треба развијати. Студије вулнерабилне деце имале су важну улогу у моделу позитивног развоја, али и почетним разматрањима резилијентности. Указивале су да ризични фактори предвиђају проблеме понашања и различите психопатологије. Емпиријски су потврђене ситуације да појединци који су изложени ниском нивоу ризика достижу повољне исходе, док они са високим ризиком имају неповољне исходе (Tiet & Huizinga, 2002). Међутим, бројна истраживања у окриљу модела позитивног развоја утврдила су да постоје појединци који су изложени високом ризику, а достижу повољне исходе. Управо су такви налази подстакли даља истраживања резилијентности, те су се студије резилијентности фокусирали на подгрупе појединаца који су изложени високом ризику, али ипак постижу повољне исходе. У том смислу, модел дефицита био је усмерен на утврђивање разлика између појединаца који су изложени високом ризику а достижу неповољне исходе и оних изложених ниском ризику али имају повољне исходе, те су практична настојања ишла ка смањењу нивоа ризика зарад постизања позитивних исхода. Нешто другачије, модел позитивног развоја базира се на истицању разлика између појединаца са високим ризиком и неповољним исходима и високим ризиком а повољним исходима, те покушава да утврди које снаге и предности појединци имају када, упркос ризику, достижу позитивне исходе (Fergus & Zimmerman, 2005).

Сложеност конструкта резилијентности довела је до многих изазова приликом његовог дефинисања и разматрања. Током последњих пет деценија феномен резилијентности изучаван је кроз различите истраживачке праксе и приступе. Прегледом обимне литературе и анализом досадашњих сазнања у раду ће бити укратко представљена основна сазнања о конструкту резилијентности, а која се односе на фазе његовог научног проучавања и различите приступе у дефинисању, при чему ће пажња бити посвећена једном од приступа, резилијентности као процесу, и у оквиру тога његовом социјално-еколошком разматрању.

Фазе научног проучавања резилијентности

Корени проучавања резилијентности везују се за студије вулнерабилности и дефицита деце која су одрастала у условима високог ризика. Међу првим студијама су лонгитудинална студија којом је

проучавано одрастање деце рођене у неповољним социјалним условима на Хавајима (Werner & Smith, 1992), студија којом је испитиван допринос низа генетских и фактора окружења у развоју шизофреније (Garmezy, 1971) и студија којом је указивано на међугенерациски пренос сиромаштва и неповољности (Rutter, 1998). Резултати ових студија указали су да вулнерабилност, која је укључивала читав низ фактора (породична историја менталних болести, тешкоће у пренаталном и неонаталном периоду, проблеми у породичном и ширем друштвеном окружењу), стоји у вези са каснијим негативним исходом у домену менталног здравља, али и физичким, социјалним и интелектуалним развојем. Значајан налаз ових студија био је да однос између вулнерабилности и негативних исхода није универзалан. Иако су многа деца услед ризика имала негативне исходе, нису овакви исходи забележени код свих. Одређена деца која су се „опоравила”, односно испојила мање или нимало погоршања у функционисању или чак постигла више нивое функционисања него раније, названа су „непобедива”, „нерањива”, „резилијентна” (Masten, 2001). Под утицајем ових сазнања, истраживачи различитих дисциплина, а посебно из области психологије, психијатрије, педагогије и образовања, почињу да улажу напоре да објасне разлике међу појединцима који постижу различите исходе у ситуацијама ризика, односно објасне шта је то што чини децу резилијентном на ризике.

У оквиру научног проучавања феномена резилијентности разликују се четири фазе или таласа (Masten & Barnes, 2018). Прву фазу карактеришу студије случаја усмерене на дескрипцију особа које су, упркос високом ризику за развијање проблема, добро функционисале. Ове особе упоређиване су са другима који имају сличне профиле ризика, али су, према различитим критеријумима, мање успешни, као и са онима који имају сличне успехе, али мање ризика. Као резултат ових студија идентификовани су бројни протективни фактори који могу да објасне позитивну адаптацију појединаца који одрастају у ситуацијама ризика или недаћа (Masten & Obradovic, 2006). У другој фази истраживачи преусмеравају пажњу са дескрипције протективних фактора на идентификацију и објашњење специфичних протективних процеса који могу довести до позитивних исхода. Другим речима, истраживачи настоје да разумеју начин на који идентификовани фактори доприносе позитивној адаптацији. Налази студија указали су да ови фактори могу да делују у два правца, да компензују ефекте ризика или да мењају везу између ризика и исхода. Трећа фаза обележена

је напорима истраживача да, на основу сазнања о факторима и процесима који доводе до позитивне адаптације, дизајнирају интервенције којима би се могао унапредити развој особа које одрастају у ситуацијама ризика (Prince-Embury, 2013). Као резултат ове фазе креиране су бројне интервенције усмерене на унапређивање резилијентности, чија је ефективност тестирана у различитим студијама (Masten & Obradovic, 2006). Четврту фазу карактеришу напори истраживача да разумеју резилијентност на више нивоа међусобно повезаних и комплексних адаптивних система, од молекуларног до социокултурног. У овим студијама интегрише се биолошка, психолошка и социјална перспектива на основу научних доказа прикупљених из прва три таласа истраживања резилијентности (Masten & Barnes, 2018).

Током ове четири фазе диференцирана су два истраживачка модела којима је могуће изучавати варијације у исходима код деце која су изложена ризицима. Први је „модел усмерен на особу” који подразумева идентификацију појединца међу високоризичним групама који показује успех у односу на друге који су у мањој мери успешни. Други је „модел усмерен на варијабле” којим се испитују везе између ризика, развојних исхода и фактора који могу посредовати, сузбијати или модерирати ефекте ризика на развојне исходе (Masten, 2001; Masten & Barnes, 2018).

Приступу у дефинисању резилијентности

Резилијентност се у студијама операционализује на различите начине, тако да не постоји опште прихваћена дефиниција. Могуће је разликовати три кључна приступа према којима се резилијентност дефинише као исход, црта личности или процес.

Резилијентност као исход. Према овом приступу, резилијентност се дефинише као добар развојни исход упркос присуству ризика, односно „стабилна трајекторија здравог функционисања након неповољног догађаја” (Southwick, Bonnano, Masten, Panter-Brick, & Yehuda, 2014). Особа се оцењује резилијентном уколико оствари добре исходе упркос постојању ризика (Van Breda, 2018).

Резилијентност као црта личности. Резилијентност се, према овом приступу, дефинише као црта личности, односно сет индивидуалних снага или квалитета који омогућавају појединцу да се опорави од трауме и суочи са недаћама (Connor & Davidson, 2003; Ong,

Bergeman, Bisconti, & Wallace, 2006). Првобитно се, у оквиру овог приступа, сматрало да су резилијентне особе изузетне и да ова особина (тзв. его-резилијентност) није доступна свима. То је подразумевало да одређени појединци немају оно што им је потребно да превладају недаће и да су сами одговорни за негативан исход (Masten et al., 1990, према Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000). Након оштре критике оваквог става, аутори закључују да резилијентност није особина која је карактеристична само за одређене појединце, већ да је општег карактера. Аутори почињу да трагају за факторима који се налазе не само у личности већ и у окружењу детета. Тако се конципирају листе протективних фактора које обухватају како унутрашње снаге детета тако и спољашње ресурсе (Cicchetti, 2010; Ozbay, Fitterling, Charney, & Southwick, 2008).

Резилијентности као процес. Према овом приступу, резилијентност се дефинише као динамичан процес позитивне адаптације упркос изложености ризику или недаћи (Luthar et al., 2000). Фокус истраживача помера се са изучавања фактора који доприносе позитивном исходу упркос ризицима на факторе који могу да мењају ефекте ризика на развојне исходе. Истовремено се конципирају три модела који објашњавају интеракцију између ризика и протективних фактора: компензаторни, протективни и модел изазова (Fergus & Zimmerman, 2005). Према компензаторном моделу, протективни фактори директно остварују позитиван утицај на исходе, независно од ризика и својим деловањем могу да компензују и неутралишу ефекте ризика. Према протективном моделу, протективни фактори ублажују или смањују негативне ефекте ризика на исход, имају модераторску улогу у вези између ризика и исхода. Према моделу изазова, умерени нивои ризика доводе до развијања протективних фактора. Изложеност ризицима пружа појединцу прилику да увежба и активира своје квалитете који му могу бити од користи у превазилажењу будућих ризика (Fergus & Zimmerman, 2005).

У циљу избегавања конфузије у дефинисању резилијентности аутори из англосаксонског говорног подручја предлажу коришћење различитих термина у складу са изабраним приступом (Luthar et al., 2000). Термин *resiliency* се користи за резилијентност као црту личности, *resilience* за резилијентност као процес и *resilient* за резилијентност као исход. Међутим, у нашем говорном подручју применљив је искључиво термин резилијентност, те је неопходно назначити да ли се резилијентност посматра као исход, црта личности или процес.

Компонентне резилијентности као процес

Упркос различитим приступима у дефинисању резилијентности, међу ауторима постоји консензус да резилијентност обухвата две, односно три кључне компоненте: 1) присуство ризика или недаћа као претње доброј адаптацији, 2) добри развојни исходи као резултат успешне адаптације (Luthar et al., 2000; Masten, 2001) и, када је у питању приступ који дефинише резилијентност као процес, 3) фактори који омогућавају добру адаптацију у ситуацијама ризика, тзв. протективни фактори (Masten & Reed, 2002; Van Breda, 2018).

Ризици или недаће

Ризици или недаће, као претња доброј адаптацији, подразумевају опасност која има потенцијал да поремети нормативни развој појединца (Masten, 2001). У питању су различите врсте ризика које делују на индивидуално функционисање и развој, као што су, нпр., превремено рођење, развод, малтретирање, малолетничка трудноћа, историја психопатологије родитеља, сиромаштво, бескућништво, ратна траума и природна катастрофа (Masten & Reed, 2002). За ове ризике постоје добри докази да делују у правцу повећавања вероватноће јављања једног или више проблема у развоју и понашању деце (Masten & Reed, 2002).

Иницијално, истраживачи су се фокусирали на испитивање утицаја појединачних ризика. Међутим, убрзо је установљено да се ризици јављају удружено, истовремено, да се временом нагомилавају и да различити ризични фактори често предвиђају сличне проблеме. Као резултат ових сазнања истраживачи почињу да проучавају кумулативне ризике за које се показало да су снажно повезани са већим степеном нежељених исхода мерених према различитим критеријумима (Masten, 2014). Разликују се два приступа у истраживањима кумулативног ризика. Први је фокусиран на бележење броја ризичних фактора присутних у животу особе, при чему се под ризичним фактором подразумева мерљива карактеристика групе, појединца или ситуације која предвиђа негативан исход у будућности. У том случају, скор кумулативног ризика представља суму броја ризичних фактора (Masten & Reed, 2002; Wright, Masten, & Narayan, 2013). Други приступ подразумева израчунавање нивоа изложености стресним догађајима и

искуствима, било сумирањем негативних животних догађаја у одређеном временском периоду или на други начин квантификањем тежине изложености потенцијалним штетним животним искуствима (Masten, 2014).

Када су у питању недаће (енгл. *adversity*) могуће је разликовати две категорије: хроничне и акутне (Van Breda, 2018). Хроничне недаће јављају се у дужем временском периоду и могу имати утицај на све сегменте у животу особе. У односу на њихов почетак могу бити дисталне и проксималне. Дисталне недаће немају јасан почетак у искуству особе (нпр., сиромаштво, насиље у породици), док проксималне имају дефинисану почетну тачку (нпр., рат, природна катастрофа). Са друге стране, акутне недаће имају дефинисану почетну тачку, релативно кратко трајање и ограничени утицај на живот појединца (нпр., саобраћајна незгода, напад).

Развојни исходи

Под развојним исходима, у студијама резилијентности, подразумева се квалитет адаптације појединаца у ситуацијама ризика или недаћа (Wright et al., 2013). За процену развојних исхода користе се различити критеријуми који се односе на екстерну и интерну адаптацију (Masten & Reed, 2002). У развојној литератури, добри исходи се дефинишу на основу процене успешности испуњавања развојних задатака. Развојни задаци односе се на друштвено очекивана понашања детета на различитим узрастима и у одређеним ситуацијама (Masten & Reed, 2002; Wright et al., 2013).

У студијама резилијентних младих, углавном се укључују вишеструки показатељи добрих исхода као што су академско постигнуће (нпр., школски успех, завршетак школовања, похађање школе), поштовање правила, прихватање од стране вршњака и пријатељства, нормативно ментално здравље, учешће у активностима прилагођеним узрасту (нпр., ваннаставне активности, спорт, услуге у заједници), осећање среће или задовољства животом или одсуства показатеља антисоцијалног понашања, одсуство интернализованих и екстернализованих проблема, криминалног или ризичног понашања (Masten & Reed, 2002).

Већина истраживача испитује исходе у нормативном опсегу, односно настоје да разумеју како појединци одржавају или поново

достигу нормативне нивое функционисања и избегавају значајне проблеме упркос недаћама (Masten & Reed, 2002).

Протективни фактори

Протективни фактори су квалитети појединца и социјалног окружења који омогућавају да, у ситуацијама ризика или недаћа, постигне добре исходе. Разликују се две групе ових фактора. Прву групу чине фактори који континуирано остварују позитивне ефекте на развој појединца и њихово деловање није условљено присуством ризика. У ситуацијама појаве ризика ови фактори, директним деловањем на исходе, могу да неутралишу односно компензују негативне ефекте ризика. Ови фактори називају се предности, снаге, ресурси, компензаторни или промотивни фактори. Другу групу чине фактори који се активирају искључиво у ситуацијама ризика, а од посебног су значаја када су високи нивои ризика у питању. Они ублажују или смањују деловање ризика и мењају везу између ризика и исхода (модераторски процеси). Ови фактори називају се „прави” протективни (Masten & Reed, 2002; Žunić-Pavlović, Popović-Čitić, & Pavlović, 2010; Wright et al., 2013). Поједини аутори ове факторе називају факторима резилјентности (Van Breda, 2018).

Мастен и Барнс (Masten & Barnes, 2018) су креирали кратку листу промотивних и протективних фактора значајних за резилјентност. Првобитну листу чинили су само индивидуални фактори резилјентности, али су касније додати фактори окружења. Листа обухвата следеће промотивне/протективне факторе: брига и нега од стране чланова породице; блиски односи, емоционална сигурност и припадање породици; ефективно родитељство; мотивација за адаптацијом и управљањем догађајима; вештине решавања проблема и планирања; вештине саморегулације и регулације емоција; самоефикасност, позитиван идентитет; нада, вера и оптимизам; опажање значења и смисла; рутине и ритуали; ангажовање у школи; повезаност са заједницом.

Социјално-еколошко разматрање резилјентности

Резилјентност као процес одраније је предмет дискусије у литератури о развоју деце од стране истраживача као што су Мастен

(Masten, 2001), Рутер (Rutter, 1998), Лутар (Luthar, 1991) и Ангр (Ungar, 2011) који су своје разматрање резилијентности базирали на Бронфенбренеровом (Bronfenbrenner, 1979) раду о развоју детета. Ови аутори и остали заговорници резилијентности као процеса уважили су, поред индивидуалних фактора, и факторе окружења, односно њихову међусобну интеракцију. Социјално-еколошко дефинисање резилијентности базира се на теорији еколошких система (Bronfenbrenner, 1979), Као што је Бронфенбренер у својој теорији преусмерио схватање развоја детета са појединца на интеракцију детета и окружења током развоја, тако је и социјално-еколошко схватање резилијентности померило фокус са појединца на окружење истичући значај интеракције између детета и његовог окружења. Другим речима, у овом схватању резилијентности истиче се да адекватно окружење повећава вероватноћу и ствара прилике у којима унутрашње снаге појединца доприносе успешним развојним исходима (Ungar, 2011; Ungar, Liebenberg, Landry, & Ikeda, 2012).

Један од аутора који се подробно бавио разматрањем резилијентности са социјално-еколошког становишта јесте Мајкл Ангр (Michael Ungar, 2011). Његова дефиниција резилијентности наглашава процес у којима појединци и групе појединаца (нпр. породица, вршњачке групе, заједница) обезбеђују себи психолошке, социјалне и физичке ресурсе који чине развој успешнијим у контексту неповољних животних догађаја. Према томе, у ситуацијама неповољних животних догађаја појединци треба да успеју да користе спољашње снаге, односно ресурсе на свом путу развоја. Резилијентност ће се јавити само онда када окружење (формалне и неформалне социјалне мреже) поседује капацитет да обезбеди ресурсе појединцу на начин који је културно значајан. Унгар је предложио дефиницију резилијентности која обухвата сву комплексност процеса и контекстуалне и културне факторе који су повезани са позитивним развојем под неповољним околностима (Ungar, 2008; Ungar, 2011). Уместо да се резилијентност дефинише само као способност појединца да се успешно прилагоди стресним околностима, ова дефиниција наглашава капацитет оба чиниоца, и индивидуе и њеног окружења, као и њихову међусобну интеракцију (Ungar, 2013). Према Ангару (Resilience Research Centre, 2016, Ungar, 2011), резилијентност представља капацитет појединца да се креће, односно „навигира” своје кретање до ресурса неопходних за одржавање позитивног функционисања услед неповољних животних

догађаја, као и капацитет окружења појединца да обезбеди те ресурсе и на крају и капацитет појединца, породица и заједница да преговарају о пружању ресурса на културно значајан начин. Капацитет појединца да „навигира” и „преговара” за оним што му треба зависи од капацитета и воље особа из његовог социјалног окружења да задовоље те потребе (Ungar, 2013).

Пренаглашени индивидуални фактори у тумачењу резилијентности претпостављају да појединци успевају да превазиђу ризике или недаће само због позитивног става или одређене особине што, према социјално-еколошком схватању, није могуће без удела окружења (Ungar, 2011; Ungar 2013). Студије у популацијама које су изложене високим нивоима стреса и неповољним догађајима (нпр. злостављана или маргинализована деца) јасно указују да унутрашње снаге имају мање удела у позитивним развојним исходима у односу на спољашње које су много утицајније (Ungar, 2011). Унутрашњи фактори који се односе на особине појединца (као што је темперамент, когнитивне вештине, интелигенција и сл.) објашњавају мање варијансе у исходима деце у односу на факторе окружења (као што је породица, школа или заједница) (Ungar, 2013). Сматра се да што је дете изложеније неповољним догађајима то ће јављање резилијентности више зависити од квалитета средине, односно од спољашњих снага које су доступне за подстицање позитивног развоја. Без обзира што социјално и физичко окружење може да угрожава развој детета, истовремено може бити и извор капитала, односно ресурса који су потребни деци да преброде ризике и опораве се. Према Ангару (Ungar, Ghazinour, & Richter, 2013), могуће је издвојити пет врсти капитала. То су социјални капитал детета (односи са неговатељима, осећај поверења, културна прилагођеност), људски капитал (способност учења, играња и рада), финансијски/институционални капитал (програм социјалне заштите, здравствене заштите, подршка у школи, менторски програми), природни капитал (земљиште, вода, биолошка разноврсност) и грађевински капитал (сигурне улице, јавни превоз, рекреативне активности, становање и школе). Социјално-еколошко разматрање резилијентности наглашава процесе у којима се деци омогућава приступ овим врстама капитала.

Социјално-еколошко схватање резилијентности децентрише појединца како би се избегло његово окривљавање за неуспех у развоју када му је пружено мало могућности за приступ ресурсима. Ово схватање има наглашену културну осетљивост у смислу да су ресурси

корисни само ако су вредновани у датој култури. Унутрашње снаге резилијентности се јављају онда када је окружење пружио могућност олакшаног приступа ресурсима и када су они који контролишу ресурсе спремни да обезбеде све што је појединцу потребно на начин који је у складу са његовом културом.

Принципи социјално-еколошке интервенције резилијентности

Како би се боље разумео социјално-еколошки конструкт резилијентности у литератури су представљена четири принципа (Ungar, 2011): децентрализам, комплексност, атипичност и културна релевантност. Комбиновањем сва четири принципа пружа се оквир за разумевање резилијентности као процеса у коме се индивидуални фактори активирају у оној мери у којој постоји капацитет окружења детета који олакшава процесе који га штите од ризика и промовишу позитиван развој.

Први принцип децентрализма указује на значај померања фокуса са индивидуе или њеног окружења на процесе путем којих окружење обезбеђује ресурсе за постизање позитивних развојних исхода, као и процесе путем којих индивидуа на себи својствен начин те доступне ресурсе користи. Децентрирањем детета постаје много јасније да се, када одрасте у неповољним животним околностима, промена не приписује само детету или окружењу, већ процесима у којима окружење даје детету ресурсе. У вези са тим, студије које су се бавиле проучавањем заједнице сугеришу да се деца мењају не само због онога што раде, већ као последица онога што њихово окружење пружа (Ungar, 2011). То се може објаснити чињеницом да индивидуални ресурси, попут смисла за хумор, оптимизма или високог коефицијента интелигенције зависе од капацитета окружења да омогући и олакша њихову експресију и примену у свакодневном животу појединца.

Принцип комплексности објашњава да су протективни процеси који доводе до позитивног развоја, упркос изложености неповољним околностима, превише сложени и комплексни да би се могла предвидети једна развојна путања. Лонгитудиналне студије које се баве децијим развојем сугеришу да класификација појединаца искључиво на резилијентне и вулнерабилне (нерезилијентне) није поуздана током времена, због тога што током развоја долази до различитих развојних промена и промена у окружењу. Конкретније речено, дете са бољом подршком неће нужно бити успешно у свакој ситуацији током развоја

(Ungar, 2011). У оквиру овог принципа наглашава се потреба развоја контекстуално и временски специфичних модела који ће објаснити исходе који се односе на резилијентност (Ungar, 2011; Ungar, 2015).

Принцип атипичности наглашава да протективни процеси повезани са резилијентношћу не морају нужно да резултују дихотомним исходима (нпр. једно понашање је искључиво добро, друго лоше) већ да зависе од контекста у коме се јављају. На пример, једно истраживање је показало да је насилно понашање адолесценткиња из урбаних кинеских подручја у емотивним партнерским односима функционално у смислу суочавања и одбране од културално укореваних родних предрасуда и стереотипа, као и задржавања личних вредности и самопоуздања (Wang & Ho, према Ungar, 2011). Може се закључити да су атипични обрасци понашања културолошки и контекстуално специфични и да једнако као типични обрасци понашања доприносе позитивном развоју.

На крају, принцип културолошке релативности наглашава да се један исти развојни исход или особина може посматрати другачије, зависно од значења и вредности коју јој је одређена култура доделила. Наиме, једно истраживање у Кини показало је да се услед деценијских економских промена и убрзаног тржишног развоја лична карактеристика стидљивости, из некада вреднованог атрибута, сада третира као предиктор слабог школског постигнућа (Chen et al., према Ungar, 2011). Истраживања попут овог сугеришу да веће подударане између детета и културолошки релевантних очекивања условљава већу вероватноћу да ће дете бити резилијентно.

Закључак

Истраживања резилијентности се данас интензивно реализују у популацији деце и младих. За разлику од одраслих, деца имају мање активну улогу у постизању позитивних резултата током развоја. У вези са тим, сматра се да су позитивни исходи деце углавном резултат постојања подржавајућег окружења који деци пружа потенцијал за постизањем позитивних исхода. Упркос бројним изазовима у дефинисању резилијентности, неспоран је њен допринос у остваривању позитивног развоја детета. Прегледом литературе новијег датума примећује се све већи број доказа који помажу у разумевању процеса који

води позитивном развоју деце у ситуацијама суочавања са недаћама. Новије студије указују на потребу оријентације на процесе, а мање на дете у разумевању резилијентности. У вези са тим, уочава се потреба бољег разумевања и даљег проучавања окружења у коме се развој детета одвија, односно условима који доприносе добром развоју у ситуацијама недаћа.

Литература

- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments in nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cicchetti, D. (2010). Resilience under conditions of extreme stress: a multi level perspective. *World Psychiatry*, 9(3), 145–154.
- Connor, K. M., & Davidson, J. R. T. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76–82.
- Fergus, S., & Zimmerman, M. A. (2005). Adolescent resilience: A Framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annual Review of Public Health*, 26, 399–419.
- Garnezy, N. (1971). Vulnerability research and the issue of primary prevention. *American Journal of Orthopsychiatry*, 41(1), 101–116.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The Construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543–562.
- Luthar, S. (1991). Vulnerability and resilience: A study of high-risk adolescents. *Child Development*, 62, 600–616.
- Masten, A. S., & Barnes, A. J. (2018). Resilience in Children: Developmental Perspectives. *Children*, 5(7), 98.
- Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: resilience processes in development*. New York, NY: Guilford Publications.
- Masten, A. S., & Obradović, J. (2006). Competence and resilience in development. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1094, 13–27.
- Masten, A. S., & Reed, M. G. (2002). Resilience in Development. In C. R. Snyder. & S. J. Lopez (Eds.), *The Handbook of Positive Psychology* (pp. 74–88). New York, NY: Oxford University Press.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary Magic: Resilience Processes in Development. *American Psychologist*, 56(3), 227–238.

- Ong, A. D., Bergeman, C. S., Bisconti, T. L., & Wallace, K. A. (2006). Psychological resilience, positive emotions, and successful adaptation to stress in later life. *Journal of Personality and Social Psychology, 91*(4), 730–749.
- Ozbay, F., Fitterling, H., Charney, D., & Southwick, S. (2008). Social support and resilience to stress across the life span: A neurobiologic framework. *Current Psychiatry Reports, 10*(4), 304–310.
- Prince-Embury, S. (2013). Translating Resilience Theory for Assessment and Application with Children, Adolescents and Adults: Conceptual Issues. In: S. Prince-Embury & D. H. Saklofske (Eds.), *Resilience in Children, Adolescents, and Adults: Translating Research into Practice* (pp. 9–16). New York, NY: Springer Science+Business Media.
- Resilience Research Centre (2016). *The Child and Youth Resilience Measure (CYRM) Youth Version: user's manual*. Halifax, NS: Resilience Research Centre.
- Rutter, M. (1998). Developmental Catch-up, and Deficit, Following Adoption after Sever Global Early Privation. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 39*(4), 465–476.
- Southwick, S. M., Bonnano, G. A., Masten, A. S., Panter-Brick, C., & Yehuda, R. (2014). Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives. *European Journal of Psychotraumatology, 5*(1), 25–338.
- Tiêt, Q. Q., Huizinga, D. (2002). Dimensions of the construct of resilience and adaptation among inner-city youth. *Journal of Adolescent Research, 17*(3), 260–276.
- Ungar, M., Ghazinour, M., & Richter, J. (2013). What is resilience within the ecology of human development? *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 54*, 348–366.
- Ungar, M. (2011). The Social Ecology of Resilience: Addressing Contextual and Cultural Ambiguity of a Nascent Construct. *American Journal of Orthopsychiatry, 81*(1), 1–17.
- Ungar, M., Liebenberg, L., Landry, N., & Ikeda, J. (2012). Caregivers, Young People with Complex Needs, and Multiple Service Providers: A Study of Triangulated Relationships. *Family Process, 51*(2), 193–206.
- Ungar, M. (2008). Resilience across Cultures. *British Journal of Social Work, 38*, 218–235
- Ungar, M. (2013). Resilience, Trauma, Context, and Culture. *Trauma, Violence, & Abuse, 14*(3), 255–266.

- Ungar, M. (2015). Practitioner review: diagnosing childhood resilience—a systemic approach to the diagnosis of adaptation in adverse social and physical ecologies. *Journal of child psychology and psychiatry*, 56(1), 4–17.
- Van Breda, A. D. (2018). A critical review of resilience theory and its relevance for social work. *Social Work*, 54(1), 1–18.
- Werner, E. E., & Smith, R. S. (1992). *Overcoming the Odds: High Risk Children from Birth to Adulthood*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Wright, M. O. D., Masten, A. S., & Narayan, A. J. (2013). Resilience Processes in Development: Four Waves of Research on Positive Adaptation in the Context of Adversity. In S. Goldstein & R. B. Brooks (Eds.), *Handbook of Resilience in Children* (pp. 15-37). New York, NY: Springer Science+Business Media.
- Žunić-Pavlović, V., Popović-Čitić, B., Pavlović, M. (2010). *Programi prevencije poremećaja ponašanja u školi*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

KEY DETERMINANTS OF THE RESILIENCE CONSTRUCT

By Marija NEŠIĆ

ABSTRACT

The roots of resilience research, as one of the representatives of the model of positive development, are related to the study of the successful development of children in situations of risk or adversity. In this sense, resilience is presented through the successful adaptation of the individual in risk situations. The complexity of this construct has led to its different definition, operationalization and approach by numerous authors who have dealt with it. The aim of this paper is to summarize the extensive literature and briefly present the phase of scientific study of resilience and different approaches in defining this construct. Special attention is paid to one of the modern approaches, defining resilience as a process, and within that its socio-ecological consideration.

Key words: resilience, positive development, risks, adversity.